

ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЗАКАРПАТТІ
в 1919-1944 рр.

Із включенням Закарпаття до складу Чехословаччини в 1919 р. воно опинилося в кращих умовах для освітнього і наукового розвитку, зокрема активізувалися історичні дослідження. Однак чехословацька офіційна історіографія, визнаючи поселення слов'ян на території історичного Закарпаття задовго до приходу сюди угорців, сумнівалася в тому, що це були русини, бо, мовляв, ця назва у писемних пам'ятках з'являється тільки в XI ст. Вона також стверджувала, що край включений до складу ЧСР назавжди. Тому важливо було поставити дослідження історії Закарпаття на наукову основу. Це завдання успішно почали розв'язувати члени товариства "Просвіта", заснованого в Ужгороді 1920 р.

Першим відомим представником закарпатоукраїнської історіографії 20-30-х років ХХ ст. був Василь Гаджега. Дослідження вченого вилились у серію статей під спільною назвою "Додатки к історії Русинів і руських церков в Марамороській" (відповідно Ужанській, Угочській, Земплинській жупах) [1].

Із великою кількістю фактичного матеріалу В. Гаджега вступив в наукову дискусію з такими представниками історичної науки ХІХ ст. як Г. Бідерман, А. Годинка, О. Петров стосовно проблеми первісного заселення території історичного Закарпаття. Він доводив антинауковість їх твердження, начебто ця територія почала заселятися тільки з ХІV ст.

Проблему заселення території краю В. Гаджега розглядає у тісному взаємозв'язку з історією східних слов'ян. Він яскраво змалював панораму суспільно-політичного процесу V-IX ст., який охопив і Закарпаття.

З приходом угорців в Паннонію змінилося і становище слов'ян - вони втратили свою незалежність. В. Гаджега писав, що в кінці IX ст. "докончилися коротка свобода і сносна доля слов'ян, стали рабами мадярів, або як мадярські історики описують туй кочуючі слов'янські племена лиш перемінили пана свого. Бо місто болгаров стали рабами мадярів" [2]. У свою чергу угорці зазнали позитивного впливу з боку слов'ян,

зокрема запозичили у них чимало слів, способи ведення господарства і організації суспільних відносин. Вони вже "перестали вандрувати" і "зачали займатися більше падовством, земледілієм, стали привикати к сталим осідкам і вкладати постійні осідки і міста. І в сім учителями їх були нобіджені слов'яни" [3].

Дослідник першим на Закарпатті ввів у науковий обіг найдавніші письмові документи, які свідчать про заселення території Закарпаття в давні часи. Це, зокрема, уривок з Гільдесгеймського літопису (Німеччина), в якому під 1031 р. надується, що сина короля Стефана Емеріха названо вождем "Руських" [4]. А в кінці ХІІІ - поч. ХІV ст. у Березькій жупі володарював жупан Григорій, який називався "officialis dux Ruthenorum", тобто офіційний, урядовий вождь русинів.

В. Гаджега використав і угорські джерела, зокрема хроніку Аноніма ХІІ ст. "Gesta Hungarorum" ("Діяння угорців"), який стверджував, що русини жили тут ще до приходу угорців в кінці IX ст., вказував на існування фортеці Унг, якою володів князь Лаборець. Ця хроніка стала для нас доступною тому, що саме В. Гаджега переклав окремі її частини з латинської мови на українську і опублікував їх в пресі 20-х років. Він ввів у науковий обіг матеріали хроніста ХІІІ ст. Ш. Кезаї, який записав, що угорці на шляху до Паннонії перейшли "Alpes Ruthenorum" ("Руські гори").

Всі ці документи дозволили вченому зробити висновок про те, що "наші предки русини і жили тут первобитно і зайшли сюди разом з угорцями, а пізніше у великому числі прийшли з Ф. Корятовичем" [5].

Чільне місце в науковій спадщині В. Гаджеги займають питання з історії культури й науки Закарпаття. Він першим представив науковій громадськості матеріали про життя і діяльність К. Матезонського [6] - організатора хорового співу в Ужгороді, росіянина. Особливо велику увагу приділяв науковій спадщині вчених [7]. Він автор першого і єдиного монографічного дослідження про М. Лучкая [8], яке побудоване виключно на архівних матеріалах.

Своїми науковими дослідженнями В. Гаджега викликав у широких верств населення значний інтерес до історії Закарпаття. Постала потреба у створенні популярних праць, в яких би мовою фактів були розкриті основні події з історії краю. Із

чим завданням успішно справився Іриней Кондратович, який на сторінках журналів "Подкарпатська Русь" і "Карпатській світ" опублікував серію статей.

Перш за все, він знайомив читачів з історією Ужгорода [9]. Першу писемну згадку про місто відносить до IX ст. і посилається на запис у книзі креманийського єпископа Луттиранда, однак у покликаннях не вказано, на якій сторінці він знаходиться. І. Кондратович механічно переніс його з книги К. Мейсароша. Це необгрунтоване посилання на Луттиранда перекочувало і в дослідження радянських істориків. Та найбільше уваги І. Кондратович приділив історії релігійних відносин на Закарпатті [10]. Він вважав, що "Церковная уния с Римом, провозглашенная частью угорского духовенства в Ужгороде 24 апреля 1646 г., составила новую эпоху как в истории Мукачевской епархии, так и в истории русского народа вообще" [11]. І. Кондратович - відвертий прихильник унії - тільки дивувався з того, чому вона була прийнята на словах, без "соответственного документального закрепления".

Найбільш вагомим злобутком І. Кондратовича є книга "Історія Підкарпатської Русі", яка витримала три видання і була найбільш популярною і доступною для широких мас населення. Автор закликав читача вивчати історію краю "шобись упознав своїх предков, прадідов і їх часом славний, часом бідний живот, їх долю, словом твою минулость. Бо котрий народ не знає своєї минулости, не буде знати жити ни тепер, ни в будучности. Історія - учитель живота" [12]. Яка ж історична концепція автора? Її суть викладена в таких словах: "Ми Русини происходиме із одного великого племені слав'янського", а "наша праотчина с перед даяких 1500 роками была за Карпатами там, де днесь суть города Львов, Перемишль, Володимир-Волинский, Холм, Київ" [13].

Угорські власті позбавили русинів і політичних прав: "прости люди кріпаки і кметь не числилися до народу". Важливо, що серед пануючого класу І. Кондратович бачив представників різних народностей. Серед них були "мадярська, руська, словацька і німецька шляхта, дворянство", яке "запановало над безправним простим народом і всю політичну власть держало при собі".

І. Кондратович не обминув і факти антифеодальної боротьби. Хоч і коротко, але правильно оцінив повстання під

проводом Петра Петровича (1315-1321 р.), яке називає "бунтом руських кріпаков проти короля Карла" та селянську війну під проводом Дердя Дожі (1514 р.). Історик з прихильністю поставився і до національно-визвольної боротьби угорського народу проти Габсбургів, правильно визначивши її мету: "висвободяться из ярма немецкого й привернуть собі богатство опів". Ференц Ракоші II в його очах такий, котрого як "свого доброго пана кожний Русин дуже любив і чествовав".

Однак І. Кондратович не вирішив і не поглибив наукову розробку порушених ним питань. Після 1924 р. він не написав жодного наукового дослідження. Більше того, очевидно, під впливом нових політичних обставин він відрікся і від тих думок, що були висловлені ним у "Історії Подкарпатської Русі". Ніби забувши про них, він в 1941р. заявляє: "Мы, подкарпатські русини, на жаль, не можемо похвалитися якоюсь славною самостойною національною історією. Наша судьба была связана из судьбою тых народов, коло котрых або из котрыми мы теснейше жили... в их жизни были мы только сюды-туды киданным баластом" [14]. Отже, І. Кондратович вже забув про І. Базиловича, А. Коцака, М. Лучкая, О. Духновича, А. Добрянського, Ю. Жатковича, наукову спадщину яких так високо цинив у 1924 р.

Вивчення архівних матеріалів вимагало тривалого часу. А документів з давньої історії Закарпаття було мало. Тому у дослідженнях 20-х років переважають питання з історії мови, освіти, культури. Так Гіядор Стрипський збирає покрайні записи [15], літописи [16], досліджує історію друкарської справи, зародження періодичної преси [17]. Однак Г. Стрипський, подібно до І. Кондратовича, під впливом політичних обставин також змінив свої погляди в оцінці концепції історичного розвитку Закарпаття. У 1916 р. він стояв на тій позиції, що "під оглядом культури все таки не можна сеї окраїни (Угорську Русь - Д. Д.) відокремити від прочої Русі, бо прецінь жила вона - із-за тотожности віри та языка письменного й народного тим самим духовним життям, яким жили й інші Русини-Українці за Карпатами" [18]. А в 1941 р. він вже заявив зовсім протилежне: "Знайте, ож ми русини - западняки. Ми зв'язані ід западові землеписним положенням і історією, зв'язані господарськи і церковно, зв'язані політично і языково - словом, цілою нашою руською

культурою, ... а нас, западняків, ніякі голоси не перетворять на восточників, бо тота руська культура нам чужа" [19].

Добре починання Г. Стрипського по збиранню покрайніх записів продовжив Іван Панькевич, представивши їх як важливе джерело з історії господарського, культурно-освітнього життя закарпатських українців у XVI-XVIII ст. [20]. Такими матеріалами протоколів "канонічних візитацій" єпархіального керівництва в 1750-1767 рр. [21].

І. Панькевич залишив помітний слід у вивченні історії культури Закарпаття. Він виявив і опублікував багато рукописних і друківаних [22] книг, які були завезені в Україну. Це дало йому можливість зробити висновок про те, що Закарпаття протягом століть було під культурним впливом Київської та Галицької Русі [23]. Дослідника особливо цікавила наукова спадщина закарпатських вчених. В результаті тривалих пошуків йому вдалося виявити і в 1927 р. [24] опублікувати "Славено-руську граматику" А. Коцака, завдяки чому вона збереглася до нашого часу. Скрупульозна праця дослідника над пам'ятками закарпатоукраїнської літератури дозволила встановити їх авторство, уточнити важливі дати і події з життя й діяльності таких відомих вчених і громадсько-політичних діячів як М. Андрелла, М. Лучкай, О. Духнович [25]. Своєю багатогранною науковою та громадсько-політичною діяльністю І. Панькевич зробив вагомий внесок у духовне відродження русинів-українців Закарпаття в 20-30-х роках ХХ ст. [26].

Роботу Г. Стрипського і І. Панькевича по збиранню і публікації покрайніх записів продовжив Юліан Яворський [27]. Вивчення писемних пам'яток він тісно поєднав із окремими аспектами історичного розвитку Закарпаття. Для закарпатської історіографії важливою є публікація "Гукливської літописі" і записки на латинській мові "De origine possessionis Hukliva" ("Про походження поселення Гукливе") XVIII ст. [28]. Ю. Яворський намагався створити дослідження й історіографічного характеру, але обмежився бібліографічним оглядом праць тільки тих закарпатських вчених, які працювали в Росії [29].

У складі Чехословаччини важливо було показати, що закарпатські русини свідомі важливих демократичних перемін, бо і в минулому мали свої школи, вчених і взагалі перебували не на нижчому рівні культурно-освітнього життя, ніж інші

нарами колишньої Австро-Угорської імперії. Тому і з'являється ряд досліджень з цієї тематики. Так, Ю. Гаджега видав брошури з історії Ужгородської духовної семінарії, товариства св. Йосифа Великого [30], діяльність якого і сьогодні оцінюється неоднозначно. Однак треба в цілому погодитися з Юлієм Гаджегою, що в складних політичних умовах другої половини XIX ст. товариство було "первым центральним очагом культурной жизни". Появляються дослідження про наукову спадщину Ю. Венеліна [31], М. Лучкая [32], культурно-освітнє життя [33], зокрема, в другій половині XIX ст. [34]. Дослідники наводили великий фактичний матеріал, але інтерпретація його була різною. Якщо Августин Волошин стверджував змінення української національної ідеї, то Ю. Гаджега продовжував пропитувати, що "Мы - малая ветвь великого русского народа".

У 20-х роках активну участь у дослідженні історії Закарпаття брав Є. Перфецький. Він порушував важливу проблему - державну приналежність Закарпаття в X-XI ст. [35]. Посилаючись на відомий лист німецького короля Арнульфа від 892 р. до болгарського царя Володимира, Є. Перфецький твердив, що територія Закарпаття в той час була підвладна як Болгарії, так і Великоморавії. Зауважимо, якщо твердження про панування Болгарії у південній частині Закарпаття знайшла підтримку в історіографії, то вплив Великоморавської держави не визнавав ніхто. Найбільше уваги Є. Перфецький приділив історії релігійних відносин [36], але головна його заслуга в тому, що він одним із перших звернувся до вивчення соціально-економічної історії. Результати досліджень він опублікував у монографії, виданій чеською мовою в 1924 р., яку в цілому позитивно оцінили автор під криптонімом "П" (ймовірно, І. Панькевич) [37], О. Петров [38], М. Грушевський [39].

У кінці 20-х років вже визріли умови для комплексного вивчення історії Закарпаття. Першою працею такого характеру стала монографія М. Бескида "Карпаторусская древность" [40]. Він зробив спробу висвітлити процес становлення феодално-кріпосницьких відносин і підкреслив, що із зростанням феодалного землеволодіння основну масу селянства "было обращено просто в толпу бесправных рабов". Виникла і така верства заможних селян як шолтиси і кенезі. Поступово збільшувалися

різні повинності, зростала орендна плата і "жизнь народа стала несносной". А після придушення селянської війни під проводом Д. Дожі 1514 р. дворянство "прямо сковало народ рабскими цепями" [41]. Правда, подальший процес розвитку феодально-кріпосницьких відносин не знайшов свого висвітлення в праці М. Бескида. Це зробили наступні історики - М. Лелекач і, особливо, О. Мицюк.

Предметом дослідження закарпатської історіографії стали й історія міст і сіл [42] і соціально-економічні відносини на Закарпатті. Одним з перших це зробив Ф. Габріель. Він висвітлив господарське і соціальне становище Ужгородської домінії в кінці XVIII ст. [43], Березької, Марамороської, Ужанської та Угочанської жуп на початку XVIII ст. [44]. Кілька ґрунтовних статей на соціально-економічну тематику Ф. Габріель опублікував чеською мовою у "Науковому збірнику товариства "Просвіта", і вони стали доступними для закарпатських істориків [45]. Питання соціально-економічної історії Закарпаття XVIII ст. продовжував поглиблено вивчати Андрій Шаш. Він перший дослідив історію виникнення та господарську діяльність найбільшої на Закарпатті Мукачівсько-Чинадівської латифундії Шенборнів [46], а в 1928 р. опублікував важливі матеріали її архіву [47].

У 30-х роках почав формуватися як вчений - медієвіст Микола Лелекач. У його науковій спадщині виділяються два основні напрями - дослідження історії культури й освіти та встановлення й розвиток феодально-кріпосницьких відносин на Закарпатті. Змістом першого напрямку роботи було продовження роботи Г. Стрипського та І. Панькевича по виявленню, вивченню та публікації давніх писемних рукописних пам'яток Закарпаття. Перша стаття була опублікована ним ще в 1929 р. У ній проаналізовано 216 церковних і світських пісень Коритнянського збірника [48], значна частина з яких була занесена з Галичини і Наддніпрянщини. Аналіз тематичної спрямованості пісень XVII-XVIII ст. дав можливість досліднику зробити висновок про те, що предки закарпатських русинів жили тією ж культурою, що й русини на сході від Карпат, і що "підкарпатська література не є окремішньою, але з тамтою творить одну цілість".

У період іноземного панування важливо було показати наявність у закарпатців ще в давнину культурно-освітнього

життя, і М. Лелекач зробив немало для цього. Він опублікував статтю про заснування у 1744 р. Мукачівської богословської школи [49] та матеріали про таку і сьогодні маловідому особу другої половини XVIII ст., як М. Тодорович [50], автора критичного рукописного твору. В ньому знаходимо цінні відомості про організацію шкіл, підготовку підручників, стан освіти тощо. В інших статтях широко простежено генеалогію відомої не лише на Закарпатті, а й далеко за його межами родини Зейканів, наведені нові дані з громадсько-політичної діяльності А. Добрянського [51] у 50-х роках XIX ст., зокрема ті, що пов'язані з проведенням властями обшуку на квартирах священників на Великоберезнянщині. Досліджуючи стан культурно-освітнього життя на Закарпатті у XVIII ст., М. Лелекач в умовах угорської окупації заявляв про його належний рівень: "архівні матеріали недвозначно показують, що загальна освіта руснаків, як інтелігенції, так і простих селян, стоїть на такому самому рівні, як і хоч котрого народу Угорщини". Матеріали з історії культури Закарпаття епохи середньовіччя узагальнені у статті, яка була опублікована вже в радянський час [52].

М. Лелекач практично заклав основи вивчення соціально-економічної історії та антифеодальної боротьби народних мас Закарпаття. З появою його статей почався якісно новий етап в закарпатській історіографії. У статті "Штолові прибутки греко-католицьких священників в бувшій Ужанській жупі до р. 1730." М. Лелекач показав, як після Ужгородської унії 1646 р. кількість землевласників зростає і за рахунок уніатських священників. В його дослідженнях були показані шляхи зростання великого землеволодіння, умови закріпачення селянства. Тобто вчений довів, що для Закарпаття, як і для всієї Угорщини, були властиві всі ознаки становлення і розвитку феодально-кріпосницької системи. Дослідження цього процесу знайшло своє завершення у спеціальній статті, яка була опублікована в 1957 р. [53]. М. Лелекач поклав на наукову основу вивчення і такої актуальної теми, як історія міст і сіл. Ще у 30-х роках він опублікував цілу серію статей не тільки про час заснування багатьох сіл, а й про соціальний склад населення, його майнове становище, визначив кількість кріпаків та види феодальних повинностей. Він навів також нові дані про антифеодальну боротьбу в XVI - XVIII ст., участь закарпатських русинів у антигабсбурзькій війні 1703-1711 рр.

В закарпатській історичній науці М. Лелекач займає чільне місце як джерелознавець. Він зібрав і опублікував важливі пам'ятки українського письменства XVI-XVIII ст. Цінні матеріали з історії соціально-економічних, політичних і культурних відносин на Закарпатті (грамоти, акти, листи, урбографію Марії Терезії) опублікував в 1944 р. окремою книгою. Але ця хрестоматія цінних матеріалів сьогодні випала з наукового обігу, оскільки стала бібліографічною рідкістю. Вчений, ретельно слідкуючи за публікаціями на історичну тематику, зробив ряд бібліографічних оглядів, а в 1943 р. у співавторстві з І. Гарайлою видав велику працю з бібліографії Закарпаття [55], яка на сьогодні збережена в одиничних екземплярах. У 30-х роках розпочав свою наукову діяльність Федір Потушняк, спадщини якого аналізується у даному збірнику.

З окупацією краю фашистською Угорщиною в березні 1939 р. припинився всякий розвиток духовного життя: були ліквідовані культурно-освітні товариства, закрито їх друковані органи, заборонена преса, а вчені, неугодні режиму, змушені були емігрувати. Наукове вивчення історії Закарпаття припинилося. Однак окупаційним властям потрібно було "наукове" обґрунтування свого "історичного права" на володіння придбаним краєм. З цією метою і було засновано дослідний центр - "Подкарпатское общество наук".

На початку своєї діяльності воно чимало зробило для розвитку наукових досліджень. Однак не слід забувати, що його діяльність все більше підпорядковувалася інтересам правлячих кіл Угорщини. Вони всіляко нав'язували антинаукову теорію щодо нібито благодійної місії влади стосовно неугорських народів. Про це офіційно було заявлено прем'єр-міністром М. Каллаї в 1944р. У промові "Доля маляр і русинів одна" він, наперекір історичній правді, заявив: "як русини, так й мармарошские румыны, иша перед заграничними угнетателями прибежище й свободу, пришли сюда, найдя покровительство угорской держави й угорской власти ..." [56]. Керуючись такою концепцією, дослідники не могли створити і не створили вагомих наукових праць з історії Закарпаття в 1939-1944 рр. Історична наука на Закарпатті в період угорської окупації була відкинута далеко назад.

Аналіз стану історичної науки на Закарпатті в 1919-1939 рр. дає підставу стверджувати, що вона в цей період піднялася

на якісно новий щабель свого розвитку. При всій обмеженості демократії в складі Чехословаччини були створені кращі умови для наукових досліджень [57].

Література

1. Гаджега В.М. Додатки к історіи Русинов й руських церквей в Марамороші. (Студії історично-архівні) // Науковий збірник т-ва "Просвіта". Річник I. - Ужгород, 1922. - С. 140-226; Він же. Додатки к історіи Русинов й руських церквей в Ужанській жупі // Там же. - Річник II. - Ужгород, 1923. - С. 1-64; Річник III. - Ужгород, 1924. - С. 155-239; Додатки к історіи Русинов й руських церквей в жупі Угоча // Там же. - Річник IV. - Ужгород, 1925. - С. 117-176; Річник VI. - Ужгород, 1927. - С. 1062; Він же. Додатки к історіи Русинов й руських церквей в був.жупі Земплинскої // Там же. - Річник VI. - VIII. Ужгород, 1931.-С. 1-167; Річник IX. - Ужгород, 1932.-С. 1-67; Річник X. - Ужгород, 1934. - С. 17-120; Річник XI. - Ужгород, 1935. - С. 17-182; Річник XII. - Ужгород, 1937. - С. 37-83.
2. Гаджега В.М. Додатки к історіи Русинов й руських... - Річник II. - С. 15.
3. Там само. - С. 16, 23.
4. Там само. - С. 35.
5. Гаджега В.М. Додатки к історіи Русинов й руських... - Річник I. - С. 147.
6. Гаджега В.М. Константин Матезонський (1794-1858) // Подкарпатска Русь. - 1929. - № 1.- С. 1-7; № 2.- С. 29-36.
7. Гаджега В.М. Иван Фогараші // Подкарпатска Русь. - Річник V. - 1928. - № 10. - С.208.
8. Гаджега В. Михаил Лучкай. Життєпис й твори. - Ужгород, 1929. - 128 с.; Бібліографію праць В. Гаджеги див.: Паныкевич І. Др. Василь Гаджега і перші початки організації наукового руху на Підкарпатській Русі // Науковий Збірник т-ва "Просвіта". - Річник XIII - XIV. - Ужгород, 1938. - С.10-13.; Волошин А. Прелат-протоєрей Др. Василь Гаджега // Там же. - С. 5-9.
9. Кондратович І. К історіи стародавнього Ужгорода й Подкарпатської Руси до XIV віка // Приложение к "Карпатскому свету". - Ужгород, 1928. - 20 с.
10. Кондратович И. Очерки из истории Мукачевской епархии // Карпатский сборник. - Ужгород, 1931. - С. 91-111.

11. Там само. - С. 91.
12. Кондратович И. *История Подкарпатской Руси* для народа. - Ужгород, 1924. - С. 4.
13. Там само. - С. 5.
14. Кондратович И. *Нові лути Подкарпатської історіографії* // Зоря. - Найпа. - Унгар, 1941. - № 1-2. - С. 44.
15. Стрипський Ядор. *Где документы старшей Подкарпатской Руси?* - Ужгород, 1924. - С. 60-65.
16. Біленький Я. *Угорські літописні записки* // ЗНТШ. - Львів, 1911. - Т. CIV. - С. 73-82.
17. Стрипський Я. *Початки друкарства на Подкарпатті* // Зоря. - Найпа. - Унгар, 1942. - № 3-4. - С. 261-280.
18. Стрипський Г. *З старшої письменности Угорської Русі* // Привіт Іванові Франкові в сорокалітє його письменської праці. 1874-1914. Літ.-наук. зб. - Львів, 1916. - С. 179.
19. Стрипський Г. *Літературна неділя*. - 1941. - № 6. - С. 117. (Про суперечливість поглядів Г.М. Стрипського див.: Галас К. *Згадуючи Г.М. Стрипського* // *Закарп. правда*. - 1992. - 26 листопада).
20. Панькевич І. *Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах* // *Науковий збірник товариства "Просвіта"*. - Річник VI. - Ужгород, 1929. - С. 129-198.
21. Панькевич І. *Інвентарі (протоколи) канонічних візитацій вороновецького округу 1750-х роков под оглядом язиковим* // Там же. - Річник III. - Ужгород, 1922. - С. 240-260.
22. Панькевич І. *Тишовська "Александрія" на початку XVIII ст.* // Там же. - Річник I. - Ужгород, 1922. - С. 7-108; *Він же*. *Пістрялівський рукопис "Александрії" із року 1774* // Там же. - Річник IV. - Ужгород, 1925. - С. 177-187.
23. Панькевич І. *Ювілей штуки друкарської на Русі* // *Подкарпатська Русь*. - Ужгород. - 1924. - № 3. - С. 66.
24. Панькевич І. *Славено-руська граматка Арсенія Коцака другої половини XVIII віку* // Там же. - Річник V. - Ужгород, 1927. - С. 232-259.
25. Панькевич І. *Хто був Іван Бережанин - Михайло Лучкай чи Іван Фогарашій?* // *Науковий збірник товариства "Просвіта"*. - Річник VII-VIII. - Ужгород, 1931. - С. 168-188; *Він же*. *Михаил Оросвегускій чи Михаил Феодул* // Там же. - Річник IV. - Ужгород, 1925. - С. 5-16; *Він же*. *Походження роду Александра Духновича* // Там же. - Річник XI. - Ужгород,

1935. - С. 183-184; *Він же*. *Кілька нових дат до життєпису Михаила Феодула Оросвегускського-Андрелли* // *Подкарпатська Русь*. - Ужгород, 1937. - № 7. - С. 162.

26. *Про не див.:* Мушинка М. *Бібліографія друкованих праць д-ра Івана Панькевича* // *Матеріали наук. конф., присвяч. пам'яті І. Панькевича*. - Ужгород, 1992. - С. 350-376.

27. Яворський Ю.А. *Историческая, личная, вкладная и другие записи в карпато-русских рукописных и печатных книгах XVI-XIX веков* // *Науковий збірник т-ва "Просвіта"*. - Річник VII-VIII. - Ужгород, 1931. - С. 189-216.

28. Яворський Ю.А. *Старая латинская записка о с. Гукливой* // *Карпат. свет*. - Ужгород, -1929. - № 10. - С. 735-742.

29. Яворський Ю.А. *Из истории научного исследования Закарпатской Руси*. - Прага, 1928. - 26 с.; *Він же*. *Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности* // *Sbornik prací I sjezdu slovanských filologů v Praze*, 1929. - С. 74-89.

30. Гаджега Ю. *История Ужгородской богословской семинарии в ее главных чертах*. - Ужгород, 1928. - 45 с.; *Він же*. *История "Общества св. Василия Великого" и речь ко дню 60-летия от его учреждения*. - Ужгород. - 1925. - 60 с.

31. Гаджега Ю. *Краткий обзор научной деятельности Юрия Ивановича Венелина (Гуцы)*. - Ужгород, 1927. - 44 с.

32. Гаджега В. *Михаил Лучкай*. - Ужгород, 1929. - 128 с.

33. Русак Ю. *Очерки культурной истории Подкарпатской Руси*. - Ужгород, 1927. - 20с.

34. Волошин А. *Спомини*. - Ужгород, 1923. - 95 с.

35. Perfeckij E. *Prehľad Dejen Podkarpatska Rusi // Podkarpatska Rus. Obzor pomeru prirodnych, hospodarskych, politickich, circevnich, jazykovych a osvetovych*. - Praha, 1923.

36. Перфецкий Е. *Религиозное движение в XVI и в начале XVIII века в Угорской Руси* // *Известия отделения русского языка и славянской литературы АН*. - Петроград, 1915. - Т. XX. Кн. I. - С. 24-77; *Він же*. *Угорська Русь - Україна в першій половині XVII ст.* // *Україна, наук. трьохмісячник українознавства*. - К., 1917. - Книга третя і четверта. - С. 19-42 та ін.

37. Perfeckij E. *Socialne-hospodarski pomiry Podkarpatske Rusi ve století XIII - XV (S mapov Podkarpatska) v Bratislave*, 1924. - 148 с. // *Подкарпатская Русь*. - 1925. - № 5. - С. 84-86.

38. *Cesky casopis Historicky*. - Praha, 1925. - С. 389-404.

39. Україна.- К., 1928.- Кн. 3.- С. 136-137.
40. Бескид Н.А. Карпаторусская древность. - Ужгород, 1928 - 160 с.
41. Там само.- С. 137.
42. Гаджега В. Севлюш особливо под королями Арпадовичами // Подкарпатська Русь.- 1925. - № 1. - С. 7-12; № 2. - С. 25-28; № 3. - С. 41-43; № 4.- С. 52-57; Кинах Г. Населення села Підмонастир в 1773 р. // Наук. зб. т-ва "Просвіта" - Річник XII. - Ужгород, 1937. - С. 129,137; Мицюк О. Суспільно-господарський побут с. Тур'я Поляна // Подкарпатська Русь. - 1932, С. 110 - 122; Лелекач М.М. Із історії наших сіл // Земля і воля. - Ужгород 1937. - № 7,8,9,13-14; Леонович С. Село Черноголова під оглядом господарсько-соціальним // Подкарпатська Русь.- 1932. - № 1-3. - С. 10-21; № 4. - С. 74-86; Гордієнко Г. Село Вишне Студене // Там же. - 1935-1936. - С. 41-53; Сова П. Прошлое Ужгорода. - Ужгород, 1937. - 312 с.
43. Габріель Ф. Ужгородська камеральна доміна в 90-х роках XVIII ст. // Подкарпатська Русь. - 1932. - № 1-3. - С. 1-10; № 4-6. - С. 49-56.
44. Габріель Ф. Господарське положення Подкарпатської Руси на початку XVIII ст. // Там же.- 1933. -№ 1-10.- С. 2-27 і окр. відбитка. - Ужгород, 1934.-28с.
45. Gabriel F. Vvoj kolonisace dnigetovskeho panství uzhorods// Науковий збірник товариства "Просвіта". - Річник IX. - Ужгород, 1932. - С. 135-155; Він же. Pohib obyvatelstva v byvale uzske zure v prvni polovici 18 stoleti // Там же. - Річник XI. - Ужгород, 1935.-С. 185-231.
46. Шаш А. Нарис соціальної й господарської історії Шенборнської латифундії Мукачівсько-Чинадівської в першій половині XVIII ст. // Наук. зап. т-ва "Просвіта". - Річник IX. - Ужгород, 1932.-С. 101-134.
47. Шаш А. Архив привелегированного города Мукачева 1376-1850. - Мукачево, 1928. - 156 с.
48. Лелекач М. Корытнянський збірник церковних і світських пісень // Подкарпатська Русь. - 1929. - № 7. - С. 163-165-173; № 8-9. - С. 189-198.
49. Лелекач М. Мукачевська богословська школа (1744-1776) // Літературна неділя. - Унгар, 1943. - С. 237-240; 246-248 і окремий відбиток. - Унгар, 1943. - 24 с.

50. Лелекач М. Матеріали до історії культурного життя Підкарпатської Русі в другій половині XIX ст. // Подкарпатська Русь. - 1935. - № 1-10. - С. 13-31.

51. Лелекач Н. Зейкані. (До історії фамілії Зейкань) // Зоря - Найна. - Унгар. - Річник II. 1942. - № 1-2. - С. 35-42; його ж: Нові причинки до політичної діяльності Адольфа Добрянського // Наукові записки товариства "Просвіта". - Річник XIII-XIV. - Ужгород, 1938. - С. 160-164.

52. Лелекач М. Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII-XVIII ст. // Наукові записки Ужгородського державного університету. - Ужгород, 1954.-Т. IX.- С. 141-164.

53. Лелекач М.М. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV-XV ст. // Наук. зап. УжДУ. - Ужгород, 1957. - Т. XXIX. - С. 3-38.

54. Лелекач Н., Грига М. Выбор из старого русского письменства Подкарпаття (от найдавніших початків до середини XIX в.) - Унгар, 1944. - 136 с.

55. Лелекач Н., Гарайда И. Загальна бібліографія Подкарпаття. - Унгар, 1943. - 148с.

56. Земледельческий календарь на 1944 год. - С. 37.

57. Більш детальний аналіз історіографії Закарпаття в 1919-1944 рр. Див.: Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII- перша половина XX ст.). - Ужгород, 1997. - С. 238-282.

ІВАН ВОВКАНИЧ

НОВІ ПУБЛІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ ЩОДО ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ "АНТИДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ" В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ Й ІНШИХ КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1945-1948 рр.)

Суспільно-політичні процеси в країнах Східної Європи перших років після завершення II світової війни, стали предметом серйозних і неупереджених історичних досліджень вчених постсоціалістичних і пострадянських держав лише по демократичних революціях рубежа 80-90-х років XX століття. Падіння тоталітаризму, зняття ідеологічних табу і публікація великого масиву документальних матеріалів щодо суспільно-політичних процесів у східноєвропейських державах другої